

AYAN, Ekrem (2014). “Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev’in Kara Sözlerinde Eğitim”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir
(<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/yrd-doc-dr-ekrem-ayan.pdf>), ss.369-376

Ekrem AYAN*

ÇAĞDAŞ KAZAK EDEBİYATININ KURUCUSU ABAY KUNANBAYEV’İN KARA SÖZLERİNDE EĞİTİM

1 9. yy’ın ikinci yarısından itibaren Rusya’da yeni eğitim sistemi tartışılmakta ve bu eğitim sistemi Rusya sınırları içerisinde yaşayan Türk halklarının dil, din ve kültürel olarak güya modern bir seviyeye ulaşılabilmesi için yetiştirilmesini hedefliyordu. Eğitimden ziyade dil, din ve kültür bulanıklığı oluşturmaktan ve misyonerlik faaliyetlerinin önünü açmaktan başka bir amacı olmayan bu sisteme karşı Kazak aydın ve yazarları bilinçli bir toplum oluşturmak ve bu tehlikelere karşı farkındalık yaratmak için harekete geçmiştir. Dönem itibariyle çok çetin durumlara maruz kalan halklarının dini ve milli konuları üzerinde hassasiyetle duran bu aydın ve yazarlar eğitimi, temelde kendini, çevresini ve ait olduğu toplumu tanıması yönünde öğüt veren yazılar yazmışlardır.

Çarlık Rusya’sı Kazak topraklarında uyguladığı politikanın uzun dönemli ve kalıcı olmasını sağlamak amacıyla eğitime önem vermiştir. Elbette bu doğal ve bilimsel olan bir eğitim değildi. Yanlışın doğru olarak gösterildiği bir eğitimdi. Kazaklar sadece Rusların eğitiminden geçtikleri müddetçe Japonya gibi güçlü olabileceği ve medeni seviyesinin de Ruslar kadar yüksek olacağını basılı yayın yoluyla sürekli vurgulanmıştır. Abay, Çarlık Rusya’nın Kazak topraklarını hâkimiyeti altına almaya başladığı ve Çarlık Rusya’nın yıkılmasının hızlandığı dönemde yaşamıştır.

Bu dönem, Kazak Türklerinin yaşam tarzlarının değişmeye başladığı, eski geleneklerin yerini yeni âdetlerin aldığı, yerleşik hayata geçiş sürecinin hızlandığı, hayvancılıkla geçimin yerine ticaretin almaya başladığı dönemdir. Yine bu dönem, Rus kültürüne ve onun aracılığıyla Batı kültürüne ait değerlerin Kazak kültürüne sızmaya başladığı, eğitimde eski Müslüman okulları ile medreselerinin yerini

* Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

devrine göre çağdaşbir eğitim sunan yeni tip okullar (Cedid) ile Rus okullarının almaya başladığı bir zaman dilimidir. Söz konusu dönemde Kazak toprakları, başka bir ifadeyle bugünkü Kazakistan, bölgelere ayrılmış, bir başka deyişle parçalanmıştır. Rus Çarlığının atadığı yöneticiler tarafından yönetilen her bir Kazak bölgesinin yerel yöneticileri sadece görünüşte seçilmekteydiler. Gerçekte olan ise her bir bölgenin, oraya hâkim olan boy beylerinin yönetici olması ve Çarlık hükümetinin ise beyleri onaylamasından ibarettir. Bir başka deyişle Ruslar, Kazakistan'ı Kazak toplumundaki boy tasnifine ve “ata jolu” denilen töreye dayalı geleneksel sosyal yapıçerçevesinde yönetmekteydiler.³⁵²

Bu tür etkilerin yanı sıra Kazak Edebiyatında da yenileşme akımı başlamıştır. Bu yenileşme akımının öncülerinden biri Abay Kunanbayev'dir.

Doğu Kazakistan vilâyeti Abay ilçesindekiKaska Bulak'ta doğmuş, Şingıstav'ınBalaşakapak yaylasındaölmüştür. Ciydebay'da defnedilmiştir. Köy mektebindeokumuş, on yaşını geçtikten sonra Semey'dekimedresede üç yıl kalmış, daha sonra köy hayatınadevam etmiştir. Abay'ın bütün hayatı Rusya sömürgecilerininKazak bozkırına yerleştirdiği vilâyet yönetim sistemindegeçer.³⁵³

İdealist bir düşünür olan Abay, özgürlükleri elinden alınmışKazak halkınınözgürlüklerinin yeniden kazanılması adına planları vardı. Zamanı gelince bu planlarınıuygulamak istiyordu. Abay şiirleri ve kara sözleri incelendiğinde, Abay'ın öngörüleriyazıya döküldüğü görülmektedir. Kara sözlerde anlatılan olaylar, gelecekteki nesillerinyetiştirilmesi adına önemli bir misyonun temsilciliğini yerine getirdi. Abay, eserlerinde genel görüşlerinin yanında bazı siyasi ve ekonomik konulara değinmiştir. Abay dönemininçalkantılı olayları, Abayla birlikte halkı da etkisi altına aldı.³⁵⁴

Kazak şair ve yazarları içerisinde en çok araştırılmış edebî şahsiyettir. Eserleri genel itibariyle Kazak halkının aydınlanması yönünde öğüt verici niteliktedir. Edebî kişiliği şiirleriyle oluşan Abay, Kara Sözleriyle de Kazak nesrinin en güzel örneklerini vermiştir.

³⁵² AmanzholAkhmetbekov; Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesive Abay Kunanbayev'e Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı basılmamış Yüksek Lisans tezi, İzmir 2011, s. 58.

³⁵³ Nergis Biray; Abay (İbrahim) Kunanbayulı, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C. 27, Kazak Edebiyatı I, Haz.; Prof. Dr. MekemtaşMirzahmetulı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 469,

³⁵⁴ Mustafa Hopaç; Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme, Akademik Bakış Dergisi, S. 37, Temmuz-Ağustos 2013, s.2.

Kazak toplumunda nesir için “Kara Söz” ifadesi kullanması nedeniyle bu ismi almış ve Kazak Edebiyatında “Abay’ın Kara Sözleri” çok müstesna bir şöhrete sahip olmuştur. Kara Sözler, tamamıyla nasihat edici bir niteliktedir ve toplamda 45 sözden oluşmaktadır. Halk içerisinde toplumsal yaralara sebep olan adaletsizlik, medeniyetsizlik, hasetlik, övünme, yalan, dedikodu ve tembellik gibi olumsuz haller eserlerinde eleştirilmiştir. Dönem itibarıyla Kazak halkının yoklukla, kötü idareyle ve toplumsal hayattaki eşitsizliklerle sındığı bir zamanda bilinçli ve iradeli Kazak gençliğinin temelini atmıştır. Abay’ın bilgi ve bilime olan inancı eserlerinin tamamına yayılmıştır. Geçmişine saygı duyan ve geleceğe ümitle bakan Abay, nesiller arasında köprü kurmuştur. Gelecek nesillerin şimdiki hallere göre değil geleceğe yönelik yetiştirilmesini ister. Sosyal hayatın sigortasını ise bu nesillerin yetiştirilmesine bağlamaktadır. Toplum için kaygılanan bir neslin yetiştirilmesi ve bunun sonucunda Kazak halkında dayanışmanın, mutluluğun, gelişmenin ve millet hayatında kardeşlik duygusunun imar edilmesi, geliştirilmesi Abay’ın Kara Sözlerinde işlenen temel konulardandır.

İnsanoğlu daima öğrenmeye istekli ve hazır olmalı. Aksine gayesizlik, tembellik, isteksizlik ve bilgiye duyarsız kalmak fert ve toplumsal hayatın fakirliğine sebep olmaktadır. Elbette kendi iradesiyle ve doğal yaşam süreci içerisinde varlığını devam ettiren halklarda toplumsal olarak olumsuz yargılar ne kadar az ise, eğitim seviyesi de o kadar yüksek demektir.

Abay’ın en çok yakındığı şey, toplumu saran cehalettir. Abay’ın tanımındaki cehalet; imansızlık, eğitimsizlik, gayretsizlik, tembellik, uyuşukluk, düşüncesizlik, dedikoduculuk, rüşvet, yalan, dalkavukluk, hırsızlık, hasetlik, merhametsizlik gibi menfi hasletlerin hepsini kapsamaktadır. Buradan hareketle Abay’a göre, iyi bir eğitim almış merhametsiz kişi de cahildir. Ne kadar bilgili olursa olsun dalkavuk olan, hasetlik eden kişiler de cahildir.

XIX. yüzyıl Kazak toplumunun büyük bir kısmının göçebelikten şehir medeniyetine akın etmeye, Rus kültürünün etkisiyle Batı medeniyeti ile de yakından ilgilenmeye başladığı bir dönemdir. O dönemde Kazak bozkırlarında farklı ideolojik tutumlar görülmüştür. Bazı ilim adamları, Rusçanın, Rus kültürünün ve Kiril alfabesinin yaygınlaştığı bu yüzyılı Kazak toplumunun uyanış ve diriliş dönemi olarak değerlendirmişler; her yönden karmaşık olan böyle bir zaman diliminde Abay olmasa da, onun gibi bir düşünürün, rehberin olmasını tarihî ihtiyaç olarak görmüşlerdir. Bu sebeplerden dolayı Abay; eskinin sonu, yeninin başlangıcı olarak algılanmaya gelmiştir.

Şiirlerini gençlere örnek olmaamacı ile yazdığını belirten Abay, söylediklerinin ancak gayretli, *gönül gözü uyanık* olanlara tesir edeceğinin altını çizmiştir.³⁵⁵ Bilinen tarih boyunca, hükümdarlara ve devlet adamlarına nasihatler içeren siyasetname kendi çağındaki devamı olan Kara Sözler, vatandaşlarının büyük çoğunluğu Müslüman olan Kazak halkına verilen ve ahlak ile pragmatizmi birleştiren reelpolitik nasihatlerden oluşmaktadır.³⁵⁶ Abay için eğitimde esas gaye çok şey öğrenmek değil kendini tanımaktır, kendini bilmektir. Neticede bilgelik, çok şey bilmek değil, kendini bilmektir.

Abay'ın eserlerinde bilimsel gerçeklik, adalet, eşitlik, ruhun kendisiyle mücadelesi, güzellik, tabiat, toplum yaşayışı, Kazak tarihi, dili, gelenekleri gibi konular yer almakla birlikte geleneksel öğelere oldukça fazla yer vermiştir. İçine doğduğu çevresi, halk şairleri, türkücü, falcı sıbzıgıcı ve masal anlatıcılarıyla doludur. Kara Sözlerinde okuyucu ile sırlaşırcasına, onlara danışırcasına kâleme almıştır.³⁵⁷

Kara Sözler'de Eğitimle ilgili ifadeler;

Kitabın giriş sözü olan Birinci Sözde bilimsel sohbet, bilgilendirici muhabbet üzerine, akıl yoluyla sorunları halledici olmak üzerine şunları söylemiştir: *“Bilimle uğraşacak, bilimden bahsedecek adam yok. Bilmediğini kimden soracak ve bildiğini kime anlatacak. Kendi evin yokken yere halı serip eline yayı almanın ne faydası var? Dertleşip dert çözen, şer uzaklaştıran kişi olmazsan eğer bilim insanı ihtiyarlardan bir beladır.”*³⁵⁸

Korkaklığın kaynağının eğitimsizlikten kaynaklandığını söyleyen Abay, bunu Üçüncü Sözde şöyle ifade etmiştir: *“dünyaca tanınmış dahi insanların açıkladığına göre: tembel kişi korkak ve gayretsiz olur, gayretsiz kişi övünge ve korkak olur, övünge kişi akılsız, çaresiz ve korkak olur, akılsız kişi de çaresiz ve arsız olur. İlimle bilimle uğraşılsa biraz da bu durumlardan kurtulabiliriz.”*³⁵⁹

³⁵⁵ Mehmet Kara, Damiraİbragim; “Uyanma Kavramı ve Kazaklar”, TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic Volume 3/7 Fall 2008, s. 402-403

³⁵⁶ Zafer Kibar; Abay Kunanbayev-Nasihatler (Kara Sözler), Ankara 2014, s. 9.

³⁵⁷ Ali Abbas Çınar; Kazak Kültürü ve Edebiyatı Araştırmaları, Berke Ofset, Muğla 2006, s. 158.

³⁵⁸ Abay, Kıra Söz, Poemalar, El, Almatı 1993, s.7.

³⁵⁹ Age., s. 11.

Akıl ve gayrete sahip olmayan insanın kendisinde de güç olamayacağını ve onları kader rüzgârında yuvarlanıp giden kuru otlara benzetir.³⁶⁰

Kazak toplumu içerisinde bazı atasözlerinin uydurma olduğunu ve toplumun düzenini bozmak için oluşturulduğunu ve bu sözlerin ancak eğitimden yoksun kişilerin inanabileceğini düşünerek Beşinci Sözde şunları söylemiştir: *“Kazakların ‘Ey Allah’ım beni küçük çocuk gibi kaygısız kıl’ diyerek dua ettiğini gördüm. Bu kişiler küçük çocuğa göre kendini akıllı görür ve hatırlamadığı şeyi yok sayıp kaygılıym diye dert yanar. Kaygısı ne diye soracak olursan atasözlerinden anlarsın: “Öğle vaktine kadar bile ömrün olsa, bir günlük mal yığ”, “Sende (mal-mülk-para) yoksa baban bile seni tanımaz”, “Mal canın yongası”, Zengin yüzü aydınlık, fakirin yüzü çarık”, “Veren düzen bozar”, “Alacağım elimle vereceğim”, “Mal bulan erkeğin günahı yoktur”, “Zenginden ümidi olamayanın Allah’tan da ümidi yoktur”, “Karnın acıktığında yaşlı evine koş”, “Sığılığı olmayan gölden, hayrı olmayan halktan uzaklaş” gibi sözler oldukça fazladır. Bunlardan anlaşıldığı üzere bizim halkımız huzur, bilim, ilim ve adalet için gamlanmaz fakat mal için gamlanır. Malı da nasıl kazanacağını bilmez, bütün bildiği zenginleri aldatmak, överek yağcılık yapıp almaktır, vermezse onunla savaşmaktır. Babasının malı varsa onu yağmalamayı da ayıp saymaz. Bunların küçük çocuk aklından neyi fazla? Çocuk yanan ocaktan korkarken bunlar cehennemden de korkmazlar.”*³⁶¹

Akıl danışmak, bir bilene sormak gibi en doğal, en tabii bir davranışı dahi gurur edip kendi akli ve bilgisi ile sorunları çözme yoluna gitmeyi tercih edenlerin tutumunu Yedinci Sözde Abay şöyle özetler: *“Biri bize bir akıl verse ona “senin bildiğin sana, benim bildiğim bana”, başkasının akıyla zengin olacağına, kendi aklınla fakir ol” diyoruz. Başka bir şey söyleseler de anlamıyoruz.”*³⁶²

Mal, mülk, para olsun yeter, ilim bilim kime lazım ki. Hiçbir şey maldan kıymetli değildir anlayışının hâkim olduğu toplumda eğitime kim ihtiyaç duyar ki! İşte bu durumun Sekizinci Sözde ifade edilişi: *“Ne adalet, ne haram, ne akıl, ne bilim hiçbir şey maldan kıymetli değildir. Mal ise Allah Teala’ya rüşvet verilerek de alınabilir. Orada burada gün görmeden ömür sürerler. Bu haldelerken ilim,*

³⁶⁰ GarifollaEsimov; Hakim Abay, Atamura-Қазақстан, Алматы 1994, s. 192.

³⁶¹ Age., s. 17.

³⁶² Age., s. 22.

bilim ve akı ne yapsınlar? Fakirin ilim ve bilime ihtiyacı yok. “bize ne anlatıyorsun sen onu sözünü anlayanlara anlat” derler.”³⁶³

Mal kazanman için kuvvet, ilim öğrenmek için akıl sahibi olan insan, bu hazineyi kullanmadıkça ne dünyayı ne de ahireti kazanabilir. Onuncu Sözde bu durum Abay’ın ifadesiyle net bir şekilde yerini bulmuştur. Şöyle ki: *“Allah sana emeğinle çalışıp mal kazanabilmen için kuvvet verdi. O kuvvetini helal mal kazanmak için harcıyor musun? Harcamıyorsun. O kuvveti doğru kullanabilmen için akıl ilim verdi. Bilmek için okumuyorsun. Eğer okuyacak olsan anlayacak akıl verdi, sen kim bilir bu aklını ne ile meşgul ediyorsun? Erinmeden çalışsa, inançla, azimle araştırırsa, aklını yerinde kullansa kim zengin olmaz ki! Sen ilim öğrenmiyorsan kazancınla evladının öğrenmesini sağla. İlim bilimsiz dünya da yok, ahiret de yok. Bilimsiz kılınan namaz, tutulan oruç, gidilen hac ve hiçbir ibadet yerine ulaşmaz.*”³⁶⁴

Gayret, akıl ve yürek hünerlerinden bahsetmek için koşuşturarak ilime gelmişler. Hepsi kendi özelliklerini anlattıktan sonra ilim On Yedinci Sözde hepsine cevaben şöyle der: *“...hepinizin iyi ve kötü yanlarınız var. Ama benim işim üçünüzü buluşturmak. Hepsini bir arada yürütmek bilimdir. Bu üçünü bulabilirsiniz bir kişide; ayağının tozu yüze sürülecek adamdır.*”³⁶⁵

Eğitim çocukluktan başladığı müddetçe en güzel karşılığını alabiliriz.“Ağaç yaş iken eğilir” atasözünün gereğince küçük yaşlardan itibaren eğitime önem vermek gerekir. Ancak dönem itibariyle Kazak toplumun içinde bulunduğu zor şartların, kültürel ve medeni gelişmeleri zora soktuğu bir gerçektir. Bunu da dikkate alan Abay, Yirmi Beşinci Sözde çocukların eğitimi için şu ifadeleri kullanmıştır: *“Çocukları okutmak önemli, sadece (Allah’a) kulluğu ve Türk’ü tanımayı düzgün öğrense yeterlidir. Onlar için bu yerler Darü’lHarb’tir. Burada önce mal sahibi olmak gerek, ondan sonra Arap ve Fars gerek. Karnı aç kişinin gönlünde akıl, bedeninde ar ve ilime düşkünlük nasıl var olsun? Ne zaman ki karnı doyar, ancak o zaman da ilim bir tarafa sanata ihtiyaç duyar. Bunu öğreneyim, çocuğumu da öğreteyim diye aklına gelir.*”³⁶⁶

Abay’ın aydın kişi kimliğinin göstergesi, kendi kültürünün yanı sıra farklı kültürleri ve dilleri de öğrenmeyi tavsiye etmesidir. Elbette kendi vatanını işgal eden devletin dilini öğrenmek bir tezat

³⁶³ Abay, Kara Söz, Poemalar, El, Almatı 1993, s. 23.

³⁶⁴ Age., s. 27.

³⁶⁵ Age., s. 39-40.

³⁶⁶ Abay, Kara Söz, Poemalar, El, Almatı 1993, s. 51.

oluşturmakta, fakat burada aydın kişi olma kimliği kendini göstermiş ve bölgenin bilim dili olan Rusça'nın öğrenilmesini tavsiye etmiştir. Bunun ifadesini de Yirmi Beşinci Sözde Abay'ın kâleminde şu şekilde izahını bulmuştur: *“Rusça öğrenmek gerek, hikmet de, zenginlik de sanat da ilim de hepsi Rus'ta var. Zararından kaçınmak için, faydasına ortak olmak için dilini, eğitimi ve ilmini bilmek gerek. Bunun için onlar dünyanın dilini bildi ve böyle geliştirdi. Onun dilini bilersen gönül gözü açılır. Herhangi birisinin dilini, sanatını bilen kişi onunla denklik davasına girebilir, yalvarıp yakarmaz. Dil bilmen dinin için de iyidir.”*³⁶⁷

Yine Yirmi Beşinci Sözde: *“şimdilerde Ruslardan eğitim alan çocuklardan artık iyi çocuklar da çıkmıyor. Bunun sebebi, anne babası, kardeşi, akrabası diğer taraftan bozuyor. Yine de bu okuyan çocuklar diğer okumayan çocuklara göre daha üstün, daha başarılı. Bunlara sözünü istediğin zaman dinletebiliyorsun”*³⁶⁸ demektedir.

Cahillik başa beladır. Cahilliğin bir başka göstergesi, nerde oturup kalkacağını, hangi durumda nasıl tepki vereceğini bilememektir. Abay, yirmi altıncı sözde bunu şöyle dile getirmiştir: *“cahil olan halk sevinilmeyecek şeye sevinir. Sevindiği zaman da ne söyleyip ne yapacağını kendisi de bilmez. Değişik bir sarhoşluğa kapılıp akli gider. Ayrıca utanan kişiler utanılmayacak şeyden utanır, utanılacak şeyden de utanmaz olur. Bütün bunlar cahillik ve ahmaklığın eseri. Bunları söylersen bazıları “doğru doğru” diyerek seni tasdik eder. Ona inanma, yarın o da diğerlerinden olur. Gönüllü de gözü de bunu görse de hayvan gibi alıştığı âdetinden kendini alamaz, garip bir hal alır ve kimse onu durdurup bir şey izah edemez.”*³⁶⁹

Abay'ın Kara Sözlerinin devamında Otuz İkinci, Otuz Sekizinci, Kırk Birinci, Kırk Üçüncü Sözlerin tamamı eğitim, ilim ve bilimle alakalıdır. Otuz Yedinci Sözdeki Abay'ın şu sözü, akıllı kullanmanın, onu geliştirme gerekliliğinin en net ifadesidir: *“Sokrat'a zehir içirenler, Jan Dark'ı yakanlar, Gaysan'ı asanlar, Peygamberimize deve işkembesi atanlar kim idi. Halk idi bunlar. Demek ki halkta akıl yok, çaresini bul da yola sok.”*³⁷⁰

İnsanoğlu yemeye içmeye ihtiyaç duyduğu gibi eğitime de yani ilim ve bilime ihtiyaç duymalıdır. Nasıl yeme içme ile beden kendini canlı tutar ve gelişirse, medeniyet de ilim ve bilimle varlığını sürdürür ve gelişmeye devam eder. Aksi halde beden de medeniyet de yok olur gider.

³⁶⁷ Age., s. 51.

³⁶⁸ Age., s. 52.

³⁶⁹ Age., s. 55.

³⁷⁰ Abay, Kara Söz, Poemalar, El, Almatı 1993, s. 78.

Abay Kazak halkının önceliğinin eğitim olduğunun farkındadır ve bunu sağlayabilmek için halkın bütün hassasiyetlerini kullanmıştır. Dini yönü hassas olanlara dinde eğitime verilen önemi, mala mülke hassas olanların eğitimle kazandığı bilgi ve beceri sayesinde daha çok mal mülk edinebileceğine dair ifadelerle halkı eğitime çağırmıştır.

Kaynakça

- Abay, Kara Söz, Poemalar, El, Almatı 1993.
- Ali Abbas Çınar; Kazak Kültürü ve Edebiyatı Araştırmaları, Berke Ofset, Muğla 2006.
- AmanzholAkhmetbekov; Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesine Abay Kunanbayev'e Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı basılmamış Yüksek Lisans tezi, İzmir 2011.
- GarifollaEsimov; Hakim Abay, Atamura-Kazakistan, Almatı 1994.
- Mehmet Kara, Damiraİbragim; "Uyanma Kavramı ve Kazaklar", TurkishStudies International PeriodicalFortheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkicVolume 3/7 Fall 2008.
- Mustafa Hopaç; Kazak Aydınlanmasında Abay Kunanbayev Düşüncelerinin Etkileri Üzerine Bir Deneme, Akademik Bakış Dergisi, S. 37, Temmuz-Ağustos 2013.
- Nergis Biray; Abay (İbrahim) Kunanbayulı, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi » Kazak Edebiyatı 27 ve 28.Cilt
- Zafer Kibar; Abay Kunanbayev-Nasihatler (Kara Sözler), Ankara 2014.